

5. Особистий довідник студента з вищої математики (частина перша). Редакційно-видавничий комплекс НГА України. Дніпропетровськ, 1999. – 20 с.

УДК 371. 25

Г.П. Лещенко

МЕТОДИКА РОБОТИ З ФОРМУВАННЯ УМІНЬ ДІАЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ УЧНІВ СЕРЕДНІХ КЛАСІВ

Мета навчання української мови на сучасному етапі полягає у формуванні національно свідомої мовної особистості, яка вільно і комунікативно виправдано використовує мовні засоби для потреб спілкування, тобто у формуванні комунікативної компетенції [3].

У новітніх наукових розвідках з дошкільної лінгводидактики [1] виділяється окремий тип діалогічної компетенції, який у свою чергу складається з діалогічної (ДК) та монологічної (МК) компетенції.

Діалогічна компетенція дошкільнят передбачає: а) уміння відповідати на запитання та звертатися до інших із запитаннями; б) підтримувати розмову, продовжувати її відповідно до ситуації спілкування; в) виявляти ініціативу в розмові з дорослими та дітьми; г) будувати діалог на запропоновану тему [1; 109]. Отже, формування діалогічної компетенції у дошкільному віці відбувається на практичному рівні.

У початковій школі продовжується удосконалення умінь діалогічного мовлення в основному на рольовій та ситуативній основі. Найпростішим і найдоступнішим на початковому етапі навчання, на думку методистів, є діалог у формі рольової гри за змістом сприйнятого на слух тексту (казки, оповідання) [8; 146].

Діалогічне мовлення є за своєю природою ситуативним, тому завдання на побудову діалогу обов'язково має мати окреслену ситуацію спілкування. Структура такого діалогу у початковій школі містить:

Словесне змалювання обставин реальної (уявної) дійсності вчителем.

Призначення учнів на ролі за змалюваною ситуацією.

Мовленнєве завдання.

Діалог [8; 148].

Методика навчання діалогічного мовлення учнів початкових класів на текстовій, ситуативній, рольовій, ігровій, ілюстративній основах описана у працях В.Бадер, Л.Варзацької, С.Москаленко, Е.Палихати, О.Хорошковської та інших. Усі доробки передбачають практичне оволодіння діалогічним мовленням без теоретичної основи, тобто мова йде про формування умінь діалогічного мовлення, а не про формування діалогічної компетенції.

У середній ланці загальноосвітньої школи наявні усі умови для розвитку діалогічного мовлення на основі знань, а отже і системного формування діалогічної компетенції. Але спостереження за процесом навчання української мови, констатуючі зрізові роботи учнів, анкетування вчителів-словесників засвідчують значні труднощі у формуванні умінь діалогічного мовлення школярів.

Так, усі респонденти вважають недостатньою кількість вправ на побудову діалогів у чинних підручниках; вчителі проводять роботу з формування умінь діалогічного мовлення час від часу, без певної системи і без опори на знання учнів особливостей усного мовлення, ситуації спілкування, структуру діалогів та їх пунктуаційне оформлення. І, навпаки, відзначають стихійну некеровану опору учнів на уміння і навички з іноземної мови у процесі продукування діалогів на уроках української мови.

Таким чином, **актуальність** досліджень з методики розвитку діалогічного мовлення зумовлюється нерозробленістю цього питання у теоретичному аспекті, низькою культурою

діалогічного мовлення учнів середніх класів, потребою у створенні методики формування умінь учнів будувати діалоги різних видів відповідно до окресленої ситуації спілкування.

Мета нашої наукової розвідки полягає в окресленні наукових засад формування діалогічної компетенції (ДК) учнів, створенні системи завдань для розвитку діалогічного мовлення школярів, яка б відповідала психолінгвістичним та лінгводидактичним вимогам.

До наукових засад формування діалогічної компетенції належать психолінгвістичні (характеристика діалогу як особливої форми говоріння), лінгвістичні (поняття діалогу в мовознавстві, пунктуація при діалозі), методичні (види і структура діалогу, уміння, необхідні для створення діалогів, система вправ на формування умінь діалогічного мовлення) тощо.

Діалогічне мовлення – усна форма мовленнєвої діяльності. Воно характеризується контактністю, спілкуванням двох чи більше суб'єктів засобами мови. Таким чином, діалог, на думку психолінгвістів, – це процес взаємного спілкування, коли репліка змінюється фразою-відповіддю й відбувається постійна зміна ролей [2, 131].

Психолінгвістичні засади розвитку діалогічного мовлення становить теорія мовленнєвої діяльності (С.Л.Рубінштейн, О.М.Леонт'єв, Л.С.Виготський, І.О. Зимня, О.О.Леонт'єв, Т.В.Рябова та інші).

З психологічної точки зору, діалогічне мовлення завжди **вмотивоване**. Однак у діалозі мотивом висловлювання може бути бажання відповідати на запитання і тому людина не потребує спеціального мотиву, який спонукає до висловлювання. Тобто діалог може бути не тільки активним, а й реактивним.

Наступна особливість діалогу – його **зверненість**, тобто діалог завжди орієнтований на адресата мовлення, співрозмовника. А отже вказівка на адресата для побудови діалогу є обов'язковою.

Однією з найважливіших психолінгвістичних особливостей діалогічного мовлення є його **ситуативність**. Питанням ситуативності мовлення і створенням навчальних комунікативних ситуацій займались у методиці іноземних мов В.О.Артемів, Ю.І.Пасов, О.О.Леонт'єв, Є.П.Шубін та інші, а в українській лінгводидактиці О.Глазова, Т.Донченко, М. Пентилюк, Л.Шевцова, Г.Шелехова. Але ситуативність діалогічного мовлення у методиці викладання української мови спеціально не досліджувалась.

Характерною особливістю діалогічного мовлення є його **емоційна забарвленість**. Мовлення, як правило, емоційно забарвлене, оскільки мовець передає свої думки, почуття, ставлення до того, про що говориться.

Продуктування діалогічного мовлення залежить від багатьох екстралінгвістичних чинників, які впливають на мовленнєву поведінку його учасників. Це і сфера спілкування (побутова, офіційно-ділова, наукова), соціальні ролі його учасників (учень – вчитель, батьки – дитина, два товариша – однолітка, добре знайомі – незнайомі співрозмовники тощо), вік учасників діалогу, їх стосунки, емоційний стан. Отже, крім психологічних, велику роль у діалогічному мовленні відіграють і соціальні чинники. Тому вчені стверджують, що моделювання діалогічної ситуації на уроці у процесі створення навчального діалогічного тексту передбачає повне окреслення ситуації спілкування, конкретизацію соціальних ролей його учасників [7, 175].

Продуктування діалогічного мовлення забезпечується, на думку лінгводидактів, наступною групою найбільш загальних умінь і навичок:

- уміння швидко розуміти співрозмовника;
- уміння швидко і різноманітно реагувати на репліку мовця;
- уміння формулювати відповідь, репліку;
- уміння задавати питання;
- уміння підтримувати тему розмови;
- уміння переключатися з теми на тему;
- уміння швидко встановлювати контакт зі співрозмовником [7, 175].

У науковій літературі виділяють три основних типи діалогічних єдностей:

- запит інформації та мовленнєва реакція на питання (діалог – розпитування);

- повідомлення інформації та мовленнєва реакція на інформацію (діалог – повідомлення);
- спонукання до дії та мовленнєва реакція на це спонукання (діалог – спонукання) [2, 9].

Деякі вчені виділяють це одну групу діалогів, яка об'єднує діалогічні єдності, що включають репліки мовленнєвого етикету [5, 150]. Перераховані типи діалогічних єдностей обслуговують в основному ситуативний діалог, крім якого, існують і більш складні різновиди діалогів – тематична бесіда та дискусія.

Для того, щоб правильно продукувати діалогічні висловлювання різних видів, потрібні знання учнів про особливості діалогічного мовлення, структури діалогу та його усного або писемного оформлення, основні правила спілкування, ситуацію спілкування, норми українського мовленнєвого етикету тощо. Цей матеріал школярі опановують на уроках розвитку зв'язного мовлення (теми “Загальне уявлення про мовлення і спілкування”, “Складання діалогів”) та у процесі вивчення розділу “Синтаксис і пунктуація” (теми “Звертання”, “Вставні слова і сполучення слів”, “Пряма мова. Діалог”, “Пунктуація при діалозі”).

У чинних програмах з рідної мови вимоги до діалогічного мовлення учнів розміщені за класами в розділі “Зв'язне мовлення” [5]. Так, учні 5-х класів на кінець навчального року повинні вміти створювати діалог відповідно до запропонованої ситуації спілкування, пов'язаної із життєвим досвідом учнів, досягати комунікативної мети, використовуючи репліки для стимулювання, підтримання діалогу, формули українського мовленнєвого етикету [5, 21–22].

Учні 6-х класів на кінець навчального року повинні вміти створювати діалог відповідно до запропонованої ситуації спілкування, пов'язаної з особистими враженнями, спостереженнями. Новим у порівнянні з 5-им класом є уміння висловлювати особисту позицію щодо обговорюваної теми, додержувати правил спілкування [5, 32–33].

У сьомому класі учні повинні опановувати уміннями створювати діалоги дискусійного характеру, пов'язані з характеристиками людей, уміння аргументувати висловлені тези, спростовувати помилкові висловлювання співрозмовника, дотримуватися норм літературної мови та правил спілкування [5, 45–46].

Восьмикласники повинні самостійно визначати тему майбутнього діалогу, створювати діалоги різних типів з доречним уживанням правил мовленнєвого етикету [5, 54].

Отже, аналіз програм та підручників з рідної мови засвідчує важливість проведення систематичної роботи над формуванням умінь учнів створювати діалогічні висловлювання різних типів. **Ключовими поняттями**, без усвідомлення яких неможливо проведення такої роботи, є: *ситуація спілкування, адресат мовлення, особливості діалогічного мовлення, типи діалогів, правила спілкування, норми українського мовленнєвого етикету тощо*. Серед типів діалогів за їх метою і змістовими характеристиками ми виділили:

- діалог на основі життєвого досвіду учнів та окресленою ситуацією спілкування (5 кл.);
- діалог етикетного характеру (5-й клас);
- діалог інформативного характеру, пов'язаний з особистими враженнями, спостереженнями (6-й клас);
- діалог-обмін думками, який вимагає сформованості умінь аргументувати тези, спростовувати помилкові висловлювання співрозмовника (7-й клас);
- діалог - приватна розмова (8-й клас);
- діалог-дискусія (9-й клас).

Учні 10–11 класів мають продукувати різні типи діалогів.

Формування ДК має відбуватися поетапно, у певній системі, що відповідає психолінгвістичним і лінгводидактичним засадам. Ми виокремили наступні етапи:

Підготовчий або практичний (початкова ланка). Учні практично оволодівають уміннями будувати прості за структурою і змістом діалоги на текстовій та ситуативній основі, опановують правила спілкування та ази мовленнєвого етикету.

Пропедевтичний (5-ий клас). Незважаючи на те, що формування ДК відбувається у процесі вивчення пропедевтичного розділу “Синтаксис і пунктуація” та декількох спеціально визначених уроках розвитку мовлення (складання діалогів), ми вважаємо його надзвичайно важливим, оскільки саме у 5-ому класі закладаються теоретико-практичні основи усієї подальшої роботи з розвитку діалогічного мовлення.

Принагідний (6–7-мі класи). Назва цього етапу вказує на те, що удосконалення діалогічного мовлення відбувається під час опрацювання курсу морфології, зокрема тем “Кличний відмінок”, “Іменники власні і загальні назви”, “Способи дієслів” та на уроках розвитку мовлення.

Основний (8-й клас). Формування ДК відбувається під час вивчення систематичного курсу “Синтаксис і пунктуація” на теоретичних засадах з поглибленням знань про діалог, більш складні його різновиди, неповне речення, у тому числі і ситуативне, інтонаційне оформлення в усному та письмовою передачею в писемному мовленні.

Систематизуючий (9–11 класи). Узагальнення і систематизація знань, а також удосконалення умінь і навичок діалогічного мовлення відбувається у процесі поглиблення і повторення знань на уроках розвитку мовлення та узагальнюючих аспектичних уроках з синтаксису, стилістики, практичної риторики.

Кожен етап має свої методичні особливості, певну систему вправ та завдань, яка модифікується і ускладнюється з року в рік. Основними групами вправ, виокремленими на основі експериментальних даних, мають стати:

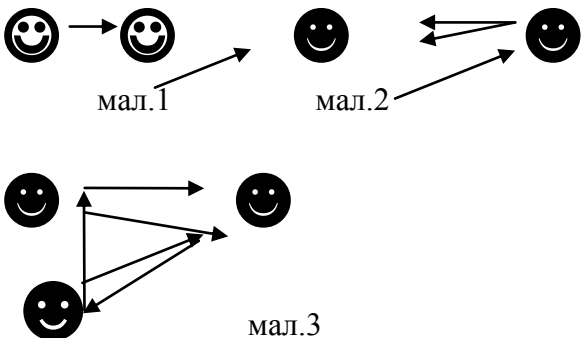
- Робота з пам’ятками, структурно-мовленнєвими та функціональними схемами, які використовуються під час ознайомлення та закріплення теоретичних відомостей;
- Вправи аналітичного характеру на осмислення теоретичного матеріалу: аналіз текстів, які містять діалог, готових зразкових діалогів, добір прикладів діалогів з художньої літератури тощо.
- Первинний синтез або трансформаційні вправи до завдання на доповнення: розміщення речень-реплік у певній послідовності, щоб вийшов діалог; доповнення або розширення діалогу окремими репліками, звертаннями, вставними словами тощо.
- Творчі вправи на складання діалогів за опорними словами, окресленою ситуацією спілкування, поданим початком.
- Перекази діалогічних текстів, у тому числі і творчі.
- Самостійне складання діалогів.

Як засвідчують дані констатуючого і формуючого експериментів, проведених у школах м. Рівного (1998–2003 рр.), вчителі-практики приділяють недостатньо уваги роботі з теоретичним матеріалом, пам’ятками, трансформаційним вправам через брак методичних рекомендацій, поурочних розробок.

Пропонуємо вашій увазі приклад карток-інформаторів, які можна використати на уроках розвитку зв’язного мовлення та вивчення синтаксичного матеріалу з метою формування уявлень п’ятикласників про діалог, його змістові та структурні особливості.

Методика роботи з такими картками може бути різноманітною: підготовка до сприйняття нового матеріалу (евристична бесіда за змістом карток), самостійне засвоєння теоретичного матеріалу з подальшою фронтальною бесідою тощо.

КАРТКА №1

Матеріал для спостереження	Основні теоретичні відомості
 <p>Розгляньте малюнки-схеми і дайте відповіді на питання:</p> <p>Що таке спілкування?</p> <p>Що відбувається між людьми, зображеними на мал. 1?</p> <p>Як можна назвати розмову між людьми, зображеними на мал. 2?</p> <p>Що виступає засобом спілкування між людьми?</p> <p>Як можна назвати спілкування, зображене на мал. 3?</p> <p>(Свої відповіді звір з матеріалом наступного стовбчика)</p>	<p>Головне завдання мови – бути засобом спілкування між людьми, засобом обміну інформацією.</p> <p>Спілкування – це бесіда, розмова, діалог, монолог.</p> <p>Навіть коли одна людина про щось говорить (монолог), це все одно спілкування, оскільки той, хто слухає, отримує інформацію, сприймає чуже мовлення.</p> <p>Зв'язне висловлювання однієї людини – монолог.</p> <p>Діалог – це розмова двох людей, або висловлювання, для якого характерною є зміна мовця.</p> <p>Усне спілкування трьох чи більше людей називається полілогом.</p> <p>Діалоги і полілоги складаються з реплік окремих висловлювань співрозмовників, які оформлюються певним чином.</p> <p>У процесі діалогу кожен з учасників виступає мовцем і адресатом мовлення.</p>

На усвідомлення особливостей діалогічного мовлення можна використати такі типи завдань, як порівняння монологічних і діалогічних висловлювань, трансформацію монологічного тексту за завданням вчителя або описаною ситуацією тощо.

Наприклад: Перебудуйте поданий нижче монологічний текст у діалогічний за ситуацією: ваш друг хоче записатися до дитячої бібліотеки, читачем якої ви вже є. Ви відповідаєте на запитання друга.

Адресат \longleftrightarrow адресант (*ти і твій друг або подруга*).

Для того, щоб записатися до бібліотеки і користуватися її фондами, потрібно взяти з дому учнівський квиток, підійти до бібліотекаря, він дасть формуляр читача, заповнити його, вказавши ім'я та по батькові, прізвище, номер школи, в якій навчаєшся, клас, домашню адресу.

Тільки після цього тобі випишуть читацький квиток, який дає право користуватися абонементом бібліотеки та читальним залом.

Наступним етапом має стати робота зі структурними схемами діалогів, мовними стереотипами спілкування, ситуаціями спілкування. Результатом систематичної роботи з розвитку діалогічного мовлення має стати побудова власних діалогічних висловлювань за темою, без опор та інструкцій.

Перспективним для удосконалення умінь діалогічного мовлення ми вважаємо розробку, апробацію системи вправ та завдань на розвиток діалогічного мовлення для кожного етапу формування ДК, добір цікавих дидактичних матеріалів, які б допомагали у реалізаціях основних змістових ліній шкільного курсу української мови, уведенні до чинних

підручників теоретичних відомостей про діалог та його типи, розміщення пам'яток та структурних схем.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Богуш А.М. Дошкільна лінгводидактика: теорія і практика. – Запоріжжя: Просвіта, 2002. – 216с.
2. Гойхман О.Я., Надеина Т.М. Речевая коммуникация: Инфра – М., 2001. – 269с.
3. Концепція мовної освіти 12-ти річної школи (українська мова) / За ред. Л.В.Скуратівського // УМЛШ, 2002. – №2. – С. 4–9.
4. Палихата Елеонора. Формування діалогічного мовлення учнів середніх класів // Дивослово, 1995.
5. Програма для середніх загальноосвітніх закладів. Рідна мова. 5–11 клас. – К.: Шкільний світ, 2001. – 94с.
6. Хорошковська О.Н. Лінгводидактична система початкового навчання української мови у школах з російською мовою навчання. – К., 1999. – 305с.
7. Шанский Н.М. Что значит знать язык и владеть им? Ленинград, 1989. – 192с.

УДК 378. 1

Н.М. Лосєва

ФОРМУВАННЯ НАУКОВОГО СВІТОГЛЯДУ ШКОЛЯРІВ

Однією з найважливіших задач у системі різностороннього виховання особистості є формування в неї наукового світогляду, що дозволяє правильно сприймати та осмислювати явища навколишнього світу, давати їм об'єктивну наукову оцінку, допомагає не тільки вірно визначити напрямки розвитку якого-небудь процесу, а й передбачити його розвиток.

Світогляд є системою поглядів, переконань та ідеалів за допомогою яких людина висловлює своє відношення до розвитку природи та суспільства. Світогляд людини направляє й визначає її діяльність. Основою світогляду є знання. Щоб виразити своє відношення до того чи іншого явища, щоб оцінити його треба перш за все зрозуміти це явище. Тому в процесі формування світогляду, найважливішим є оволодіння учнями глибокими та міцними знаннями. Чим більш міцні знання, тим краще учень аналізує факти, тим глибше проникає його мисль у суть наукових понять та законів. Рішучу роль у формуванні поглядів учнів на навколишнє середовище відіграють ідеї, що пов'язані з матеріальністю світу та об'єктивними закономірностями його розвитку, рух як форма існування матерії, пізнання світу та його закономірностей, практика як основа пізнання та критерій істини тощо.

З проблемами виховання природничо-наукового світогляду на основі методологічних знань і відповідного йому науково-теоретичного способу мислення учнів пов'язані дослідження Г.Л.Голіна, С.У.Гончаренка, Л.Я.Зоріної, В.Ф.Єфіменка, В.М.Мошанського, В.Г.Разумовського, О.В.Сергєєва, Б.С.Спаського та інших.

Сучасна математика розглядає форми і відношення для того, щоб глибше вивчати просторові форми і кількісні відношення матеріального світу (О.І.Маркушевич, В.О.Фабрикант).

Розкриттю матеріального походження математичних понять як відображення властивості предметів і явищ навколишнього світу присвячені роботи Гнеденка Б.В., Колягіна Ю.М., Конфорович А.Г., Фішмана І.М., Тесленка І.Ф.

Мета нашого дослідження – визначити шляхи і способи формування наукового світогляду школярів у процесі вивчення математики.

Однією з дидактичних умов формування світогляду учнів є забезпечення наукового доведення, логічної послідовності та глибокого аналізу фактів. "Кількісне накопичення знань, яке в певних умовах приводить до якісного стрибка, наукового відкриття, можливе